

Католицьке відродження в англійській літературі

О. С. Бойніцька

Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: boinitska@gmail.com

Paper received 09.09.21; Accepted for publication 19.09.21.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2021-257IX75-03>

Анотація. Статтю присвячено вивченню католицького відродження як помітного явища в історії англійської літератури кінця XIX – 1-ї пол. XX ст. Визначаються етапи становлення та розвитку цього руху у Великій Британії, розглядаються твори його основних представників, які обговорювали проблеми римо-католицизму у творах різних форм – від релігійно-філософських трактатів до популярних жанрів, на зразок детективних оповідань Г. К. Честертон. Особливу увагу приділено аналізу католицької проблематики у романістиці Грема Гріна та Івліна Во. Ці письменники-католики звертаються до широкої аудиторії та інтерпретують проблему віри в її складній амбівалентності, актуальності, психологічній глибині. У той час як І. Во шукає в Старій вірі надійного ґрунту та способу протистояння сучасній анархії й хаосу, Г. Грін наголошує на конфліктних суперечностях віри.

Ключові слова: католицьке літературне відродження, англійські письменники-католики, проблема віри, Гілберт-Кіт Честертон, Грем Грін, Івлін Во.

Після усунення низки антикатолицьких законів у середині XIX ст. у Великій Британії розпочинається відродження римо-католицької церкви. Значущою частиною цього процесу стає англійська література, яка, у свою чергу, звільняється від деяких істотних обмежень і цензури. Упродовж століття – з 1860-х по 1960-ті роки – католицьке літературне відродження об'єднуватиме різноманітних авторів, на творчість яких значний вплив справила Стара віра.

У витоків руху стоїть Джон Генрі Ньюмен, один із провідних літераторів свого часу. Помітною постаттю католицького відродження в літературі 2-ї половини XIX ст. є священник-поет Джерард Менлі Гопкінс, твори якого набули відомості лише після смерті поета. На початку XX ст. теолог та письменник-фантаст Роберт Г'ю Бенсон, священник та автор детективних романів Рональд Нокс, франко-англійський письменник та поет Ілер Беллок, а також славнозвісний майстер парадоксу Гілберт-Кіт Честертон обговорюють проблеми римо-католицизму як в серйозних релігійно-філософських трактатах, присвячених апології християнства, так і в легких популярних жанрах на зразок честертонівих детективних оповідань про отця Брауна. Утім навіть ці детективні історії, по суті, також є апологією римо-католицької церкви на противагу англіканській.

Персонаж Честертонівих романів – католицький священник, який розплутує загадкові злочини, відрізняється від свого більш відомого колеги-детектива “протестанта” Шерлока Холмса методом розслідування. Якщо Холмс спирається на дедукцію, наукові теорії та експеримент, отця Браун рухається до розгадки інтуїтивно, ставлячи себе на місце злочинця, вивчаючи його психологію, водночас не нехтуючи й науковим підходом. Обмежений холодним раціоналізмом та сухою логікою, детектив-протестант поступається детективу-католику, в образі якого поєднуються християнська смиренність, праведність, внутрішня чистота та обізнаність з найтемнішими сторонами людської душі. Для отця Брауна важливіше надати злочинцю можливість сповіді та духовного порятунку, ніж передати його до рук закону. В оповіданні “Дивні кроки” священник пояснює, яким чином виявив злочинця: “Я упіймав його невидимим гачком на невидимій волосіні, такій довгій, що він може піти на край світу і все ж повернеться, як

тільки я потягну” [4, с. 73]. У подібний спосіб Бог повертає грішників до себе.

Не всі автори-католики були причетними до католицького літературного відродження. Деякі, наприклад Джозеф Конрад, відходять від віри ще до того, як починають писати. Поети Зігфрід Сассун та Едіт Сітвел відходять від творчості до того, як навертаються до католицизму. У творах письменників-католиків на кшталт Форда Медокса Форда та Д.Р.Р. Толкіна релігійна проблематика не відіграє помітної ролі. З найбільшою ж виразністю та силою католицький роман в англійській літературі заявляє про себе у творчості, насамперед, Івліна Во та Грема Гріна, які осмислюють проблему віри в її складній неоднозначності, глибоко, актуально, психологічно тонко, апелюючи до широкої аудиторії.

Г. Грін та І. Во навертаються до католицизму наприкінці 1920-х рр. – у міжвоєнний період, який поставив багатьох інтелектуалів перед необхідністю пошуку раціональних чи ірраціональних систем, що дозволили б певним чином контролювати навколишній хаос.

Упродовж 1930-х років – десятиріччя, за висловом Малколма Бредбері, “примітного своїми страхітливими скупченнями угруповань, армій, натовпів, парадів, причин та ідеологій” [1, с. 204] – британські письменники “періодично поновлювали спроби “прикнутити” до чогось. [...] “Як англієць, я не перебуваю в неприємному становищі вибору з двох зол, – відповів Івлін Во, коли “Left Review” опитував письменників щодо їхньої лояльності під час Громадянської війни в Іспанії. – Я не є фашистом і ніколи не стану ним, хіба що це буде єдина альтернатива марксизму. Дуже несерйозно думати, що такий вибір є неминучим”. Проте це було надто самовпевнено і незвично; для більшості письменників вибір був неминучим і вже був зроблений за них історією, наперед. Більшість із них дивилися вліво, йдучи “вперед від лібералізму” через антифашизм до комунізму і партії чи до чогось “ідейного” десь неподалік. [...] Інші дивилися направо, як Т. С. Еліот із його англо-католицькими / класицистичними / роялістськими симпатіями чи Віндем Льюїс. Ще інші (як Во і Грін) дивилися вгору, до Бога, особливо якщо були католиками, шукаючи добро і зло поза лівими й правими чи правими й неправими” [1, с. 207, 208].

Отже, уникаючи пастки вибору між лівими й правими ідеологіями, Івлін Во та Грем Грін звертаються до Бога. Сучасне життя ці письменники бачать як боротьбу між цивілізацією та анархією, і переконані, що протистояти безладу цивілізація може лише у своїй найвищій – духовній формі.

Г. Грін приймає католицизм перед тим як одружитися з католичкою, І. Во навпаки – звертається до католицизму після болісного розлучення.

“I have noticed again and again since I have been in the Church that lay interest in the ecclesiastical matters is often a prelude to insanity” (“Відколи я належу до Церкви, я знов і знов помічаю, що цікавість мирянина до питань релігійної віри часто є прямим шляхом до божевілья”) [11, с. 72]. Ці слова, промовлені вікарієм, одним з персонажів першого роману Івліна Во “Занепад та руйнація”, можна використати як виразний приклад складного, де в чому парадоксального ставлення Во до релігії. Письменницька іронія – неодмінна ознака стилю більшості його творів – тут поєднується з особливим поглядом на християнську віру як на окремий світ, відмежований від звичайного й досяжний далеко не для кожного.

Навернення Івліна Во до католицизму було кроком цілком свідомим і однією з найважливіших подій у його житті. Во небагато говорив про власні релігійні переконання та про причини, через які він звернувся до віри, відмінної від віри його батьків. “Але те що він говорив,” – пише біограф письменника Крістофер Сайкс, – “вказує на раціональний підхід до віри, напрочуд позбавлений будь-яких емоцій” [9, с. 153].

За темпераментом Івлін Во був анархістом, якому подобалось повсякчас порушувати встановлені правила. Якоюсь один журналіст спитав у Во, чи насправді навернення до католицизму змінило щось у його житті, зважаючи на те, що він і досі є жорстким, драгівливим, жовчним та неприємним. Письменник відповів: “Це так, але уявіть, яким би я був без Бога” [5].

Автор українського перекладу роману Івліна Во “Чоловіки у війську” Богдан Стасюк зауважує: “Католицький письменник Ілер Беллок, якого новонавернений Во, принаймні якийсь час, вважав своїм взірцем, чесно заявив, що Івлін одержимий дияволом. З роками ця репутація тільки погіршувалась. Дивовижне, якщо не сказати парадоксальне, поєднання глибокої релігійності, відданості католицькій церкві та злостивості й нелюбові до ближнього – одна з тих речей, яка заганає в глухий кут не одного дослідника творчості Івліна Во” [3, с. 16].

У ранніх романах письменника його релігійні переконання відзначились тільки побічно, на задньому плані, однак, уже ближче до середини творчого шляху вони стають невід’ємною частиною його книжок та життя. Католицизм складає підвалини світогляду Івліна Во, і є основою його особистої філософії.

Якщо Во йде від анархії до пошуку надійного ґрунту, то Грін, намагаючись знайти певну тверду основу, приходив до сумнівів та нерозв’язних протиріч. У фокусі його творів – зворотний бік віри, теми людського гріха та божественного милосердя. Цей письменник-католик ставить питання: що є гріх? Чи не суперечать власне поняття “гріх” та “пекло” ідеї Божого

прощення? Чи може бути шлях до Бога прямим і безболісним?

Подібну неоднозначність віри ілюструють слова поета Шарля Пері, представника французького католицького відродження, обрані Гріном як епіграф до роману “Суть справи” (The Heart of the Matter, 1948): “Le pécheur est au coeur même de chrétienté. ... Nul n'est aussi compétent que le pécheur en matière de chrétienté. Nul, si ce n'est le saint” (“Грішник проникає у саме серце християнства. Ніхто так не розуміється у сутності християнства, як грішник. Ніхто, хіба що святий”) [6, с. 1].

Герой “Суті справи” поліцейський на прізвисько Скобі – глибоко віруючий католик, людина чесна й справедлива. Почуваючись нещасливим у шлюбі й страждаючи через свою неспроможність зарадити цьому, у момент кризи Скобі зустрічає жінку, пристрасному коханню до якої не в змозі протистояти. За подружньою зрадою, ланцюгом чіпляючись один до одного, слідує інші злочини. Відтак щира у своїй вірі людина дедалі більше заплутується в павутинні гріхів. Любовний трикутник перетворюється для Скобі на замкнене порочне коло, з якого він не в змозі звільнитися, не зруйнувавши життя однієї з жінок. Не усвідомлюючи своє кохання як гріх, Скобі сповідується без щирого покаяння. Зрештою герой не витримує тягара провини і скоює найбільший гріх, що його знає католицизм – самогубство. Святість та гріховність не є поняттями антиномічними, вони формуються й виявляють себе в єдиній площині, взаємодіють і змішуються. У цьому, за Гріном, й полягає “суть справи”.

Віднайти справжню віру можливо лише пройшовши крізь біль, втрату й страждання. “У серці людини є місця, які ще не існують, і страждання входить у них, щоб вони могли існувати” [2, с. 4] – ці слова французького поета Леона Блуа передують “Кінцю роману” (The End of the Affair, 1951), наступному католицькому твору Грема Гріна. Його героїня заради віри віддає найдорожче – своє кохання. Дія розгортається у Лондоні під час війни. У будинок, в якому на таємному побаченні зустрілися Сара Майлз – заміжня жінка – та її коханець письменник Моріс Бендрікс, влучає бомба. Побачивши Бендрікса під уламками стіни, невіруюча в Бога Сара починає молитися за те, щоб її коханий був живий. Вона дає обітницю повірити в Бога, а також розлучитись зі своїм коханим назавжди. Відтак Бендрікс підводиться з-під уламків, живий і неушкоджений, утім, біль і страждання ще чекають на нього попереду. Кінець роману стає для Сари початком складного шляху до Бога. Як і в попередньому творі, Грін наголошує на складності віднаходження Бога, підкреслює суголосність понять “праведність” та “гріховність”.

У романах Грема Гріна нерідко зустрічаються образи “негативних католиків” (наприклад, Айда Арнольд у “Брайтонському льодянику” (Brighton Rock, 1938), Луїза Скобі в романі “Суть справи”). Ці персонажі є ревними католиками, для яких віра – це низка непорушних догм. Парадоксально, що найчастіше їхня праведність виглядає небезпечно гріховною.

Можна сказати, що Грем Грін приходив до католицизму з чорного ходу. У своїх інтерв’ю він повсякчас наголошує: “Я не католицький письменник, я – католик, який пише”, “a writer who happens to be a Catholic” [8, с. 11].

Така позиція є неприйнятною для Івліна Во, котрий завжди тримався більш консервативних поглядів, ніж Грін. “As a novelist, dealing in human experience, the very essence of my work is coloured by my beliefs and it would be foolish to claim I was not a Catholic writer” (“Сама сутність моєї роботи – роботи романіста, що має справу з людським досвідом, – несе відбиток моїх вірувань, і безглуздом було б стверджувати, що я не католицький письменник”), – декларує Івлін Во [цит. за: 7, с.149].

У “Занепаді та руйнації” Івлін Во з глузливою іронією висміює релігійний скептицизм. Священника, одного з персонажів цього роману, раптово охоплюють “Сумніви”: “They were all talking away quite happily about the preparations that were being made on the pier for the summer season, when suddenly, for no reason at all, my Doubts began. [...] I couldn't understand why God had made the world at all. There was my mother and the Bundles and Mrs Crump talking away quite unconcernedly while I sat there wrestling with this sudden assault of doubt. You see how fundamental that is”. (“Текла собі спокійна бесіда про приготування пристані до літнього сезону, коли, без жодної на те причини, почалися мої Сумніви. [...] Я не міг зрозуміти, *навіщо було Богові взагалі створювати світ*. Поруч безтурботно гомоніли моя мати, Бандли та місіс Крамп, а я сидів, змагаючись із цим раптовим нападом Сумнівів. Тепер ви бачите, наскільки це серйозно”) [11, с. 33]. Сумніви цього персонажа надалі вирішуються радикально просто – йому відпиляє голову пилкою божевільний у в'язниці.

Як і Грін, Во співвідносить проблему віри з темою адюльтера. Однак, якщо у Гріна ця тема – серйозна, глибока, підкреслено неоднозначна – є центром конфлікту і відправною точкою шляху до віри, для Во подорожна зрада є неприйнятною та огидною, пусковим механізмом процесу “занепаду й руйнації” суспільства, ознакою втрати моральних орієнтирів та ціннісних систем. У романах Во тема адюльтера позбавлена психологічного підтексту, другорядна й допоміжна, не варта уваги в інших аспектах.

У першому виразно католицькому романі “Повернення до Брайдсхеда” (Brideshead Revisited, 1945) Івлін Во, покликаючись на вислів честертонового отця Брауна, оповідає, як Бог “невидимим гачком на невидимій волосіні” повертає до себе тих, хто “пішов на край світу”. Сам Во в авторській передмові до роману досить чітко визначає його основну тему: “Its theme – the operation of divine grace on a group of diverse but closely connected characters” (“прояв божої волі у житті групи відмінних один від одного, однак тісно пов'язаних між собою персонажів”) [10, с. 7]. Сутність релігійної проблематики роману обертається навколо питань, пов'язаних із втратою, пошуком і ствердженням віри. Це – роман про постійне відродження віри за найменш сприятливих для цього обставин.

У творі пізнього періоду – історичному романі “Гелена” (Helena, 1950) – письменник відтворює історичний аспект християнства, наголошуючи на тому, що Христос прожив реальне людське життя. Роман є життєписом святої Гелени, матері римського імператора

Костянтина Великого, яка у віці понад сімдесят років вирушає у паломництво до Святої Землі, проводить розкопки і знаходить Хрест, що на ньому було розпнуто Ісуса Христа. Автор “Гелени” не обмежується тим, що просто показує християнство з конкретно-історичного боку, в такий спосіб стверджуючи перевагу цієї релігії, порівняно до релігій, які, словами К. Сайкса, “беруть свій початок із дивних космічних битв, що відбувалися невідомо де у просторі та часі” [9, с. 429-430]. Письменник порушує проблеми більш глибокі, пов'язані з внутрішньою сутністю й складністю віри в Бога. Провідною у романі Во є тема пошуку Хреста – пошуку сенсу буття, пошуку свого шляху і своєї віри.

Овіяним сумом прощанням зі “зниклою добою” та, у широкому розумінні, своєрідним некрологом епосі звучить останній твір Івліна Во – трилогія “Клинок честі” (Sword of Honour, 1965). Тут автор відтворює повоєнний змінений світ, час, коли “всі джентльмени вже є дуже старими” [13, с. 340].

Для багатьох персонажів Івліна Во, віра стає єдиним змістом життя й тим, що допомагає вижити у зруйнованому світі. Водночас, письменник із гирким розчаруванням спостерігає за невинним процесом “осучаснення” суспільства, який збігається з процесом зникнення справжньої віри, як її розуміє Во.

У вступному слові до “Клинка честі” автор зазначає: “I had written an obituary of the Roman Catholic Church in England as it had existed for many centuries. All the rites and most of the opinions here described are already obsolete. [...] It never occurred to me, writing *Sword of Honour*, that the Church was susceptible to change. I was wrong and I have seen a superficial revolution in what then seemed permanent. [...] Recent developments have made it, in fact, a document of Catholic usage of my youth” (“Я написав некролог римо-католицькій церкві в Англії – такій, якою вона існувала впродовж багатьох століть. Усі змальовані тут ритуали та більшість висловлених поглядів наразі вже безнадійно застаріли. [...] Коли я працював над створенням “Клинка честі”, мені й на думку не спадало, що Церква може піддатися змінам. Я помилявся, і я побачив поверхневу революцію в тому, що тоді здавалося незмінним. Нещодавні події зробили книгу, фактично, свідченням про католицтво, яким воно було за часів мого юнацтва”) [13, preface].

“Нещодавні події”, про які зауважує письменник, це – реформування католицької церкви, розпочате в 1960-х роках і зумовлене, в основному, наслідками Другої світової війни та кризою всередині церкви. Намагаючись подолати кризу, католицька церква стає на шлях модернізації догматики, організації та політики, що згодом спричинить розкол.

Реформування й модернізація католицтва після Другої світової війни, поряд зі зникненням джентльменського кодексу честі, сприймаються англійськими письменниками як ознаки остаточного занепаду сучасного світу. Кінець 1960-х років збігається й з кінцем католицького відродження в англійській літературі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бредбері М. Британський роман нового часу / Малколм Бредбері [пер. з англ. В. Дмитрук]. Київ: Ксенія Сладкевич, 2011.
2. Грін І. Кінець роману / Грем Грін [пер. з англ. О.Б. Король]. Київ: Книжковий Клуб Сімейного Дозвілля, 2017.
3. Стасюк Б. Івлін Во: нелітературознавчий портрет / Богдан Стасюк // Во І. Чоловіки у війську [пер. з англ. Б. Стасюк]. Київ: Темпора, 2020. С. 9–33.
4. Честертон Г.К. Смирненість отця Брауна / Гілберт-Кіт Честертон [пер. з англ. А. Пехника та О. Шалати]. Київ: Знання, 2015.
5. BBC Four - Face to Face, Evelyn Waugh. Retrieved from: <https://www.bbc.co.uk/programmes/p04qj22k>.
6. Greene G. The Heart of the Matter / Graham Greene. London: The Reprint Society, 1950.
7. McDonnell J. Evelyn Waugh / Jacqueline McDonnell. Modern Novelists. London: Macmillan, 1988.
8. Selection: The Uneasy Catholicism of Graham Greene // The New York Times. April 3, 1983. Section 7. Page 11. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/1983/04/03/books/selection-the-uneasy-catholicism-of-graham-greene.html>.
9. Sykes C. Evelyn Waugh: A Biography / Christopher Sykes. London: Penguin Books, 1977.
10. Waugh E. Brideshead Revisited / Evelyn Waugh. London: Penguin Books, 1962.
11. Waugh E. Decline and Fall / Evelyn Waugh. London: Penguin Books, 1937.
12. Waugh E. Helena / Evelyn Waugh. London: Penguin Books, 1963.
13. Waugh E. The Sword of Honour Trilogy / Evelyn Waugh. London: Penguin Books, 1984.

REFERENCES

1. Bradbury, M. The Modern British Novel. (V. Dmytruk, Trans.). Kyiv: Ksenia Sladkevych. 2011.
2. Greene, G. The End of the Affair. (O.B. Korol, Trans.). Kyiv: Knyzhkovyj Klub Simejnogo Dozvillya, 2017.
3. Stasiuk, B. Evelyn Waugh: Unphilological Portrait / Bohdan Stasiuk // Waugh E. Men at Arms (B. Stasiuk, Trans.). Kyiv: Tempora, 2020. P. 9–33.
4. Chesterton, G.K. The Innocence of Father Brown (A. Pekhnik, O. Shalata, Trans.). Kyiv: Znannya, 2015.

The Catholic Revival in English Literature

O. Boinitska

Abstract. The article deals with research of the Catholic revival as a remarkable literary movement that amalgamated a number of authors who discussed problems of the Roman Catholicism in the works of various forms – from serious theological apologies to the popular genres like G.K. Chesterton's detective stories. Such Catholic novelists like Evelyn Waugh and Graham Greene appeal to the wide readership and interpret the problem of faith in its complex ambivalence, actuality, psychological depth. Whilst Evelyn Waugh is in search for a solid ground in the Old Faith as an alternative to the modern anarchy and chaos, Graham Greene emphasizes on the faith's conflicting ambiguities and contradictions.

Keywords: Catholic literary revival, English Catholic writers, problem of faith, Gilbert Keith Chesterton, Graham Greene, Evelyn Waugh.